

جستاری بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

مؤلف

دکتر محمد محمدی (گرگانی)
عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی



موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی

تهران - ۱۳۹۵

سرشناسه : محمدی گرگانی، محمد، ۱۳۲۲ -
 سرشناسه : ایران، قانون اساسی (جمهوری اسلامی)
 عنوان و پدیدآور : جستاری بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران / مؤلف محمد محمدی (گرگانی).
 مشخصات نشر : تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۱۸۲ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۷۷-۵۷-۳
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
 موضوع : حقوق اساسی -- ایران
 ماده : قانون اساسی -- ایران
 ماده : موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش
 ردیف کنفرانس : ۱۳۹۳ ج ۳ / م ۱۳۶۸ / ۵۴ / ۶۴ KMHT
 ردیف دیوبی : ۳۴۲/۵۵۰۲۳
 شماره کتابت ملی : ۳۷۳۵ ۴

با مراجعه به فروشگاه اینترنتی شهردانش از مزایای خرید آنلاین و تخفیف ویژه برخوردار شوید

www.shahredanesh.com

عنوان : جستاری بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
 مؤلف : محمد محمدی (گرگانی)
 ناشر : مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش
 نوبت چاپ : اول
 تاریخ چاپ : ۱۳۹۵
 شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۷۷-۵۷-۳
 بهاء : ۸,۵۰۰ تومان

حق هرگونه چاپ و انتشار محفوظ است.

تهران - خیابان کریم‌خان زند - خیابان سنایی - خیابان نهم - کوچه گیلان - پلاک ۵ - کدپستی ۸۸۸۱۱۵۸۰
 ۱۵۸۵۷۴۳۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/۴۵۳۹ تلفن: ۸۸۸۱۱۵۸۱-۴ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰

Website: www.sdil.ac.ir

Email: publication@sdil.ac.ir سخن

سخن ناشر

توسعه ادبیات حقوقی در هر کشور، نقش مهمی در پیشرفت نظام حقوقی آن کشور ایفا می‌نماید. اندیشمندان و پژوهشگران دنیای بیکران حقوق، که شیفته نظم‌اند و سرباز عدالت، آموزه‌های علمی و تجربیات عملی خویش را به جامعه حقوقی عرضه می‌دارند تا بتوانند در تثبیت و تنویر نظم اجتماعی و استقرار عدالت و اصلاح و پیشرفت کشور سهم بگذارند.

قانونگذار فهیم و آگاه، هیچگاه در مقام تهیه پیش‌نویس و مهیا شدن جهت وضع قانون، خود را بی‌نیاز از ادبیات و دکترین حقوقی کشور و مشورت با خبرگان نخواهد داشت، و هیچگاه مصوبات قبلی خویش را دائمی و مصون از نقد و اصلاح قلمداد نخواهد نمود. قضات متخصص و عدالت‌پیشه نیز نقد علمی و منصفانه آرای خود را مایه تکامل و پیشرفت می‌دانند.

دانشکده‌های حقوق و حوزه‌های علمیه که به مأموریت خطیر تربیت قضات، وکلای مشاوران حقوقی، سردفتران، پژوهشگران، و اساتید حقوق و فقه همت می‌گمارند علاوه بر اینکه از آموزه‌های علمی و قضایی کشور بسیار بهره می‌برند متقابلاً رسالت مهمی در غنی‌سازی ادبیات و دکترین حقوقی کشور برعهده دارند.

جمهوری اسلامی ایران به ویژه در دو دهه اخیر پیشرفت قابل توجهی در توسعه کمی ادبیات حقوقی کشور را شاهد بوده است. تعداد کتب و نشریات حقوقی منتشره در کشور طی بیست سال اخیر، بیست و هشتاد درصد افزایش یافته است. این دستاورد را باید به فال نیک گرفت و امیدوار بود که این پیشرفت کمی به همین میزان با توسعه‌ای کیفی در بارور شدن دکترین حقوقی مورد نیاز کشور همراه باشد و با احترام به حقوق مالکیت فکری دیگران انتشار یابد.

انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شریف‌الدانش که همواره سعی داشته است علاوه بر انتشار آثار حاصل از تحقیقات پژوهشگران حقوقی، به صورتی هدفمند و با ارزیابی علمی به گزینش و چاپ و انتشار کتابهای حقوقی در حوزه‌ها و موضوعات مورد نیاز جامعه حقوقی کشور مبادرت ورزد، زحمات جناب آقای دکتر محمد مهدی (مگرگانی) در تألیف کتاب جستاری بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را ارج نهاده، امیدوار است این کتاب مورد استقبال جامعه حقوقی کشور و مورد استفاده متولیان امر قرار گیرد.

وحید اشتیاق

فهرست مطالب

پیش گفتار.....	۱۳
اختیارها.....	۱۷
گفتار نخست: مائیت نظری.....	۱۹
۱- دین ثابت و متغیر.....	۱۹
۲- حقوق و فقه.....	۲۴
۲-۱- معانی.....	۲۴
۲-۲- تفاوت‌های حقوق و فقه.....	۲۷
۲-۲-۱- تفاوت جرم و گناه.....	۲۷
۲-۲-۲- تفاوت اهداف حقوق و فقه.....	۲۸
۲-۲-۳- قانون، حاصل توافق اکثریت، سنت، فقه، برداشت مذهبی فقه.....	۲۸
۲-۲-۴- تفاوت میان قانون معتبر و قاعده فقه معتبر.....	۲۹
۲-۲-۵- تفاوت منابع حقوق و فقه.....	۳۰
۲-۲-۶- تفاوت حقوق و فقه در ضمانت اجرا.....	۳۱
۲-۲-۷- تفاوت قانون و فقه در قلمرو.....	۳۲
۳- حقوق بنیادین.....	۳۲
۳-۱- حق تعیین سرنوشت.....	۳۳
۳-۲- تفکیک ناپذیری آزادی و امنیت.....	۳۴

- ۳-۳- کرامت ذاتی انسان ۳۵
- ۳-۴- اصل ۱۴ ق.ا.: حقوق انسانی برای همه ۳۶
- ۴- اصول و مبانی نظام جمهوری اسلامی ۳۷
- ۴-۱- حاکمیت خداوند ۳۷
- ۴-۲- عدل خداوند در خلقت و تشریع ۳۸
- ۴-۳- رهبری مستمر و نقش اساسی آن در تداوم انقلاب اسلام ۳۹
- ۵- مردم، ملت و امت ۴۱
- ۵-۱- امت و فرق آن با ملت ۴۱
- ۵-۲- ملت و امت در قوانین اساسی مشروطه ۴۲
- ۵-۳- امت و ملت در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی ۱۳۵۸ ۴۴
- ۵-۳-۱- راه حکومت دینی - شیعی ۴۶
- ۵-۳-۲- دین، حکومت ملی ۴۶
- ۵-۴- امت و ملت بر قانون اساسی ۵۲
- ۵-۴-۱- امت ۵۲
- ۵-۴-۲- ملت ۵۴
- ۵-۴-۳- مردم ۵۵
- ۶- منشأ مشروعیت در قانون اساسی ۵۸
- ۷- اسلام قانون اساسی ۶۵
- گفتار دوم: حقوق ملت ۷۳
- ۱- شرایط تحقق آزادی در قانون اساسی ۷۳
- ۱-۱- شرایط فرهنگی ۷۴
- ۱-۲- شرایط سیاسی ۷۷
- ۱-۳- شرایط اقتصادی ۷۸
- ۱-۴- امنیت قضایی ۷۹
- ۱-۴-۱- اصل قانونی بودن جرم و مجازات ۷۹
- ۱-۴-۲- اصل برائت ۸۲

۸۲	۳-۴-۱- مصونیت از کنترل و تجسس
۸۳	۴-۴-۱- مصونیت از هر گونه تعرض
۸۳	۵-۴-۱- منع شکنجه
۸۴	۱-۴-۵- تبیین اطلاق در ممنوعیت شکنجه
۸۴	۲-۴-۵-۱- ممنوعیت مطلق در اصل ۳۸
۸۷	۳-۴-۵-۱- ممنوعیت در قوانین عادی
۸۹	۴-۴-۵-۱- دیدگاه شورای نگهبان و ممنوعیت مطلق شکنجه
۹۱	۲- آزادی‌ها در قانون اساسی
۹۱	۱-۲- آزادی عقیده
۹۳	۲- آزادی دینی یا مذهبی
۱۰۱	۲-۲- آزادی بیان
۱۰۵	۳- آزادی مطبوعات
۱۰۶	۵-۲- آزادی خراب چمن‌ها
۱۰۹	۶-۲- حق راه‌یابی
۱۱۱	گفتار سوم: قوه مقننه
۱۱۱	۱- تقنین: وظیفه ذاتی مجلس شورا اسلامی
۱۱۲	۲- معنای مستقیم بودن رأی به نمایندگان مجلس
۱۱۲	۳- نمایندگی مجلس به اعتبار دین
۱۱۳	۴- متن سوگند نمایندگان
۱۱۴	۵- لوایح قضایی
۱۱۵	۶- حق تحقیق و تفحص
۱۱۶	۷- قائم به شخص بودن سمت نمایندگی
۱۱۷	۸- شورای نگهبان
۱۱۷	۱-۸- ترکیب شورا
۱۱۸	۲-۸- نحوه تصمیم‌گیری در شورا
۱۱۹	۳-۸- نظارت شورا بر انتخابات

- ۸-۴- اختلاف میان مجلس و شورای نگهبان ۱۲۲
- ۸-۵- ملاک‌های ارزیابی قوانین در شورای نگهبان ۱۲۵
- گفتار چهارم: رهبری ۱۲۷
- ۱- ولایت مطلقه ۱۲۷
- ۲- حذف شورای رهبری در سال ۱۳۶۸ ۱۳۰
- ۳- شرایط و صفات رهبر ۱۳۲
- ۴- امنیت امر و امامت امت ۱۳۳
- ۵- تبیین سیاست‌های کلی نظام و نظارت بر آن ۱۳۴
- ۶- کنارگیری مقام رهبری ۱۴۳
- گفتار پنجم: قوانین مجریه و قضائیه ۱۴۵
- ۱- قوه مجریه ۱۴۵
- ۱-۱- مدت ریاست جمهوری ۱۴۵
- ۱-۲- شرایط رئیس جمهور ۱۴۶
- ۱-۳- سوگند رئیس جمهور ۱۴۹
- ۱-۴- مسئولیت رئیس جمهور ۱۵۰
- ۱-۵- استعفای رئیس جمهور ۱۵۱
- ۱-۶- رأی اعتماد وزرا ۱۵۲
- ۲- قوه قضائیه ۱۵۳
- ۲-۱- استقلال قاضی ۱۵۳
- ۲-۱-۱- استقلال قاضی در م.ق.ا.م. ۱۵۳
- ۲-۱-۲- استقلال قاضی در ق.ا. ۱۳۵۸ ۱۵۴
- ۲-۱-۳- استقلال قاضی در ق.ا. ۱۳۶۸ ۱۵۵
- ۲-۲- اصل ۶۱ ق.ا. ۱۵۶
- گفتار ششم: صدا و سیما و شورای عالی امنیت ملی ۱۵۹
- ۱- صدا و سیما ۱۵۹

۱۵۹	۱-۱- آزادی بیان در صدا و سیما
۱۶۶	۱-۲- مفهوم «مصلح کشور» در اصل ۱۷۵
۱۶۸	۱-۳- تعارض اصل ۱۷۵ با دیگر اصول قانون اساسی
۱۶۹	۱-۳-۱- تعارض با اصل ۹
۱۶۹	۱-۳-۲- تعارض با اصل ۷۹
۱۷۰	۱-۳-۳- تعارض با اصل ۱۱۲
۱۷۱	۱-۴- صدا و سیما و رهبری
۱۷۵	۲- شورای عالی امنیت ملی
۱۷۶	۲-۱- شورای عالی امنیت ملی به مثابه قانونگذار
۱۷۷	۲-۲- نظارت بر مصوبات شورای عالی امنیت ملی
۱۷۹	تتمه: ازنگری در قانون اساسی
۱۸۳	کتابنامه

پیش گفتار

از سال ۱۳۵۹ که به افتخار عضویت در هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی در آمد، به صورت متناوب، درس حقوق اساسی ۲ را داشته‌ام. سال‌ها دانشجویان درس دلاست به صورت جزوه تایپ و تکثیر می‌کردند و در این سال‌های طولانی، جزوه‌های فراوان تهیه شد. اکنون سعی شده تا چکیده بحث‌ها، به صورت کتاب ارائه شود. این کتاب به صورت خلاصه‌ای از بحث‌های مفصل و جدی در قانون اساسی ایران است که فرصتی باشد انشاءالله در آینده، به شرح و تفصیل آن خواهم پرداخت.

۲- از کتاب‌های همکاری، انشمن و استادان بزرگ رشته حقوق، خاصه حقوق اساسی که افتخار علمی و ملی کشور هستند، فراوان بهره برده و استفاده کرده‌ام. اما سعی شده مطالبی که نگارنده طی سال‌ها تدریس، به آن توجه بیشتری داشته، ارائه شود، لذا از بحث تفصیلی در همه موضوعات حقوق اساسی ایران اجتناب شده است. نیز هدف این بوده که دانشجویان برای بهره گرفتن از سایر مسائل حقوق اساسی، به همان منابع ارزشمند اساتید حقوق عمومی مراجعه نمایند و در این اثر از تکرار بحث‌ها خودداری شود.

۳- روش بحث، بیشتر با نگاه به مبانی نظری حقوق بحث، به مباحث فنی (technical) کمتر پرداخته شده است.

۴- حقوق عمومی، حوزه‌ای بسیار وسیع است که به شتاب پیشرفت در آن نیازمندیم و هر چه روابط انسان‌ها گسترده‌تر می‌شود، پیوند میان دولت‌ها بیشتر و در نتیجه حوزه حقوق عمومی نیز بسط بیشتری می‌یابد. امروزه بحث‌های مربوط به محیط زیست، اقتصاد، رسانه‌ها و حقوق بشر، به صورت گسترده‌ای جهانی شده و مباحث بسیار عمیق و تازه حقوقی را به وجود آورده که حقوق اساسی، خود

متأثر از این شرایط خواهد بود و همانند هر رشته تخصصی، این امر خطیر بر عهده صاحب نظران این رشته است که امروز و فردا را دیده و برای آن دیدگاه‌های به روز و متناسب ارائه دهند.

۵- در این کتاب، مبانی نظری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پیش‌فرض‌های بحث بوده و اصول قانون اساسی، بر آن اساس و مبنای نقد و بررسی شده است. به عنوان مثال فرض این است که قانون اساسی، جمهوریت را پذیرفته و با ایجاد شورای نگهبان در پی تضمین آن و اسلامیت قوانین بوده است.

۶- رداشیت نویسنده این است که حقوق، منطق و روش خود را دارد و هرچند این منطق و روش مطلق نیست اما در همان نسبت خود، روشی است که می‌توان و باید بر اساس آن به بررسی و نقد قوانین و مقررات پرداخت. بدیهی است هر روش غیر حقوقی و هرگز استدلالی خارج از چهارچوب‌های قانون اساسی ایران پذیرفته نبوده و در صورتی که قوی نیست، مثلاً با استدلال فقهی نمی‌توان اصل جمهوریت را نفی کرد. زیرا قانون اساسی ایران، میثاق و قرارداد لازم‌الاجرا میان حکومت و مردم است و آنچه هست حق دارد آن را نقد نماید. چه نقد قانون اساسی، خلاف قانون اساسی نیست اما نمی‌تواند مانع از اجرای آن هم شود. به عبارت دیگر آزادی نقد نظری در حوزه قانون اساسی وجود دارد و اتفاقاً از بزرگ‌ترین مصادیق آزادی بیان است.

۷- باور دارم که اینجانب نیز ناخودآگاه ممکن است در اظهار نظر، متأثر از دیدگاه‌های مبنایی خود باشم، اما به عنوان یک حقوق‌دان سعی داشته‌ام تا براساس روش و منطق حقوق، به بررسی و نقد قانون اساسی این به دایم، لذا در این کتاب، سؤال این است که قانون اساسی ایران، چه می‌تواند نه اینکه نظر اینجانب چیست؟ به بیان بهتر در این اثر و در مقام تفسیر و توضیح متن قانون اساسی، حداکثر وفاداری و تعهد به متن اعمال شده است. فی‌المثل در راستای اصل منع اجتهاد در برابر نص، نمی‌توان نص صریح و شفاف اصل ۲۳ که تفتیش عقاید را ممنوع می‌داند، این گونه تفسیر نمود که تفتیش عقیده در مواردی اشکالی ندارد، یا با بی‌اعتنایی به اصول ۲، ۶، ۷، ۵۶ و فراوان اصول دیگر قانون اساسی که جمهوریت را مبنا و مبنای اداره امور کشور را آرای عمومی معرفی نموده، در مقام تفسیر، آرای عمومی را اساساً بی‌اعتبار دانست. به عبارت بهتر هر کس خارج از قانون اساسی ایران و از هر منظر و جایگاه نظری، حق دارد که مخالف اصل جمهوریت باشد؛ اما مسأله این است که آیا می‌توان با روش و منطق حقوق، متن

قانون اساسی را چنان تفسیر نمود که ناقض نص صریح و روشن آن باشد؟ از نظر نویسندگان، این مسأله در منطق حقوق ممکن نیست.

۸- در تنظیم و تهیه این کتاب، دانشجویان زحمت فراوان کشیده‌اند و مطالب کلاس را طی سال‌های متمادی به صورت جزوه درسی در آورده‌اند که در گذر زمان بارها تکمیل، بازنویسی و تکثیر شده است. اما در مرحله نهایی بر خود لازم می‌دانیم که به طور خاص از کسانی که برای تهیه و تنظیم این کتاب، زحمت فراوان کشیده‌اند، قدردانی نماییم. ابتدا مدیون همراهی مستمر و عزیزانه همسرم هستم که در این سال‌ها و در کوران و بوران‌های گاه یخبندان و سرسخت زندگی، صبر رانه و صمیمانه همراه هم بوده‌ایم. می‌گویم همراه هم، نه همراه من؛ چون او نیز به این راه باور داشته و چه نیک گفته‌اند که هر کس چرایی زندگی برایش حل شود، هیچ ننگی آن می‌سازد. گویی ما خاورمیانه‌ای‌ها، گرفتاری و پستی و بلندای‌های پنهانی و سخت، سرنوشت‌مان شده و صد البته سرنوشت هر ملتی را خود آن ملت رقم می‌زند. نیز از خانم زینب شریفی فارغ‌التحصیل رشته حقوق که تمام جزوه‌ها را تایپ و تصحیف نمودند و پژوهشگر گرامی خانم مریم تقی‌دوست، فارغ‌التحصیل دانشنامه‌ای استاد حقوق بشر که در تکمیل و ویرایش دقیق متن یاری رساندند سپاسگزاریم. امیدوارم در مقام معلمی، هیچ‌گاه دانشجویی را از یاد نبرم که در غیر این صورت به پیران فکری و نظری دچار خواهم شد و خیلی زود، چشمه تازه و جوشان ذهن بر بر سران بسته و محدود اسیر خواهد شد. هر معلمی به خوبی تجربه کرده و می‌داند که دانشجوی کلاس، چون هوای بهاری، چگونه در شکوفایی، جان‌بخشی و کشف مطالب جدید یاری می‌رساند. هر معلمی خود را مدیون دانشجوی می‌داند و من نیز چنینم. طبق معیار نظر اساتید محترم حقوق، دانشجویان عزیز و همه صاحب‌نظران، بهترین راهنما برای تغییر و اصلاح اثر حاضر خواهد بود.

محمد محمدی (۱۳۸۴)

عضو هیأت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی

دانشگاه علامه طباطبائی

خرداد ۹۳